

הערות ותגובות

אפרים קליימן

האומנם הייתה טבריה מרכז של גידול עופות בימי המשנה?

עיון בדבריהם של גדליהו אלון ושמואל ספראי

א

בחיבורו הגדול של גדליהו אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, בפרק העוסק בחיי הכלכלה, מצאנו כתוב כי "לגבי גידול העופות, יש לציין שטבריה שימשה מקום עיקרי, כנראה, לגידול תרנגולות ויונים. נזכרים אפרוחים ופרגיות ודגים של טבריא"¹. בהערה 52 שם אלון מפנה את הקורא לבבא מציעא כד ע"ב.

קביעה זו מעוררת תמיהה, שכן שלא כאפרסמון של עין גדי, התמרים של יריחו או של בית שאן וכיו"ב, התרנגול "איננו(1)... מצריך תנאי גידול, שטחי קרקע, מקורות מים וכוח אדם מיוחדים"², המתקיימים רק באזורים מסוימים. תפוצתו הרחבה בארץ בעת העתיקה משתמעת גם מדברי המשנה: "אין מגדלין תרנגולים בירושלים מפני הקדשים, ולא כהנים בארץ ישראל מפני הטהרות" (בבא קמא פ"ז מ"ז). הנאמר על שכיחות התרנגול נכון לא פחות, כפי שאפשר להיווכח גם בימינו, כשהמדובר הוא ביונים³. אף ההפניה לדברי הבבלי, שעליהם נסמכת, כביכול, הקביעה דלעיל, מעוררת תמיהה:

רבי חנינא מצא גדי שחוט בין טבריא לציפורי והתירוהו לו... דתניא: 'הרי שאבדו לו גדייו ותרנגוליו והלך ומצאן שחוטין, רבי יהודה אוסר ורבי חנינא בנו של רבי יוסי הגלילי מתיר'... אמר רבא: רוב – נכרים, ורוב טבחים – ישראל. רבי אמי אשכח [= מצא] פרגיות שחוטות בין טבריא לציפורי... ואמרו ליה: זיל שקול [= לך טול] לעצמך (בבא מציעא כד ע"ב).

1. ג' אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד א, תל אביב תשי"ג, עמ' 102.
2. ש' בורנשטיין, ערך 'לול', האנציקלופדיה העברית כא, ירושלים-תל אביב תשכ"ט, טור 429.
3. מבלי להתייחס כאן להשערות של זאב ספראי, שהקולומבריומים שנמצאו בדרום השפלה מעידים על התמחות מקומית בגידול יונים לצורכי הבאת קרבנות במקדש, יכולים אנו לקבל את דעתו, שלאחר חורבן הבית "חזר ענף זה למקומו הטבעי כפעילות כלכלית משלימה של המשק החקלאי הממוצע". ראה: Z. Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, London: 1994, p. 179.

אין במקור זה כל אזכור של יונים או של דגים; יש בו, לעומת זאת, אזכור של גדיים, שאינם נמנים על ידי אלון בין גידוליה המובהקים של טבריה; והוא מתייחס לציפורי ולטבריה במידה שווה.

ב

הגמרא עוסקת כאן בזכותו של המוצא ליהנות ממצואות שמאבדן התייאש מהן אך שכשרותן מוטלת בספק, כמו בעלי חיים טהורים שנמצאו שחוטים ואין ידוע מי שחטם. הגמרא והברייתות המשוקעות בה קובעת שאם רוב אוכלוסיית האזור היא נכרית, אולם רוב השוחטים באזור הם יהודים, הרי שמצד אחד אין חובה להכריז על המציאה, ומצד האחר אפשר להניח שהיא כשרה לאכילה.

פרגיות, תרנגולים וגדיים נזכרו אפוא בהקשר הנוכחי לאו דווקא כמייחדים מקום מסוים, אלא כדוגמה למציאה המעוררת שאלה של היתר הנאה, ואילו טבריה וציפורי נזכרו לא משום שגידולם של בעלי חיים אלו היה אופייני להן, אלא משום שהן שימשו כדוגמה למקומות שאף אם רוב תושביהם בתקופה הנדונה כבר היה נכרי, אוכלוסייתם היהודית הייתה גדולה מספיק כדי שאפשר יהיה להניח שרוב השוחטים בהם יהודים.⁴ אין גם להיתלות כאן בסדר השמות, "בין טבריא לציפורי", הוא יכול להעיד, אולי, על כיוון הליכתו של המוצא, אך לא על מקורה של המציאה. קיצורו של דבר, אזכורם של עופות המצויים באזור טבריה וציפורי, כמו אזכורם של גדיים המצויים שם, מעיד לכל היותר על גידולם של בעלי חיים אלו גם באזור זה, אך בשום פנים לא על היותו של אותו האזור מיוחד לגידולם.

ג

נעבור עכשיו למה שאינו מוזכר במובאה התלמודית – הדגים. כידוע, גדליה אלון הלך לעולמו לפני שהספיק לעבד את הרצאותיו, שכונסו לספר בידיו של שמואל ספראי, תוך השלמתן מרשימות כמה מתלמידיו. הפרק שממנו נלקח הקטע שבו אנו עוסקים מבוסס בלעדית על רשימותיו של ספראי עצמו, והוא מעין חיבור משותף של אלון וספראי. בתנאים כאלה, ההסתברות לטעות סופר או מעתיק בייחוס שגוי של מראה מקום זה או אחר אינה זניחה. לכן, משהגיעה עת תרגומו של הספר

4. או – כפי שסברה מתחילה הגמרא שם – על כך שרוב עוברי הדרכים בין טבריה לציפורי היו יהודים (בהנחה שאפילו בדרך כזו אין המציאה חייבת בהכרזה). ראה: א' אופנהיימר, הגליל בתקופת המשנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 89, המביא סיוע לסברה זו מדבריו של הירושלמי, "שניהרג מטיבריא לציפורי – חזקה שישראל היה" (ירושלמי סנהדרין פ"ה, כב ע"ג), וכן שגדי צלוי וגלגל גבינה שנמצאו בדרך כשרים למאכל "משום רוב מהלכי דרכים" (ירושלמי שקלים פ"ז, נ ע"ג).

האומנם הייתה טבריה מרכז של גידול עופות בימי המשנה?

לאנגלית, נטל המתרגם-המהדיר לעצמו את הרשות לתקן אי-בהירויות ושיבושים שנפלו במהדורתו העברית.⁵ נראה שבין השאר הוא בחן גם את מראה המקום הנידון לעיל, וכשמצא שאין תוכנו הולם את הנאמר במקור העברי, סטה בתרגומו מזה האחרון, וכתב: "נראה שבסביבות טבריה היה קיים ענף לול, שעסק בגידול פרגיות ואפרוחי יונים למכירה".⁶ בגרסה זו שוב אין טבריה "מקום עיקרי" לגידולם של אלה, ונעלמו ממנה הדגים, שייחוסם לעיר היושבת על חוף הכינרת נראה דווקא סביר יותר.

אולם נאמנים עלינו שני חוקרים מובהקים כאלון וכספראי, שאם מצאנו אצלם אזכור של "אפרוחים ופרגיות ודגים של טבריא", אין להתכחש לתוכנו רק משום שמראה המקום לו שגוי. ואכן, ביטוי כזה מופיע בתוספתא, הקובעת ש"אין פוסקין לא על האפרוחים ולא על הפרגיות ולא על הדגים שבטבריא".⁷ לכאורה, אפוא, כאן הבסיס לקביעתם, שעל נכונותה ערערנו בתחילת דברינו. אבל, כמקודם, ראוי להביא את דברי התוספתא בהרחבה:

אין פוסקין לא על האפרוחין, ולא על הפרגיות, ולא על הדגים שבטבריא, ולא על חבילי קש אבל פוסקין על הביצים, ועל הצפרים, ועל הדגים שבשאר כל מקומות, ועל חבילי עצים. זה הכלל: כל שיש לו גורן – קוצץ עמו כשער גורן, וכל שאין לו גורן – פוסק עמו כשעה שירצה [נ"א: קוצץ עמו כל זמן שירצה].⁸

ההקשר כאן הוא של ריבית העלולה להיווצר במה שמכונה בעגה הכלכלית 'עסקות עתידיות', ובזו המשפטית-הלכתית – 'עסקות אמנה', כלומר, עסקות שבהן הקונה משלם היום תמורת התחייבות המוכר לספק לו סחורה (שבדרך כלל אינה נמצאת בידיו בשעת עריכת העסקה) במועד מוסכם כלשהו בעתיד. חשש הריבית מתעורר כאן בגלל האפשרות שבשעת מסירת הסחורה לידי הקונה מחירה בשוק יהיה גבוה מזה שהוא שילם בשעתו, כך שהקונה כאילו הלווה את סכום הקנייה למוכר וקיבל בשעת הפירעון סכום גדול יותר, ונמצא בדיעבד שנטל ריבית מהמוכר. כדי למנוע זאת אסרה המשנה עסקות כאלו וקבעה ש"אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער" (בבא מציעא פ"ה מ"ז), כלומר, עד שיודע המחיר הרווח בשוק.

התוספתא דלעיל מבחינה בין מוצרים שהכמויות שלהם המגיעות לשוק אינן קבועות לאורך זמן ושאינם ניתנים לאחסון, ומשום כך מחיריהם מוגבלים במקום

5. ראה הקדמת המתרגם: G. Alon, *The Jews in their Land in the Talmudic Age* (translated and edited by G. Levi), Jerusalem 1980, p xi.

6. "Around Tiberias there seems to have been a poultry industry, involving the raising of baby chicks and fledgling pigeons for the market" (שם, עמ' 168).

7. תוספתא בבא מציעא פ"ו ה"ה, מהד' ליברמן עמ' 93-94.

8. שם. הנוסח שבסוגריים הוא על פי מהדורת צוקרמאנדל עמ' 383. מן הראוי לציין שהמהדורה המפוסקת של ליברמן לא יכלה להיות לפני עיניהם של אלון וספראי.

ובזמן ועשויים להשתנות מיום ליום ולעתים אף משעה לשעה, לבין מוצרים שהשוק בהם הוא רציף והמחיר העתידי, בתנאי המשק הסטטי של אז, נוטה להיות ידוע מראש. התוספתא התירה עסקות עתידיות בקבוצת המוצרים הראשונה, אלה שמחיריהם משתנים לעתים מזומנות, רק אם הן נעשות ב'שער הגורן', כלומר במחיר הנקבע בעונת האסיף שלהם. בהסדר כזה, הקונה יקבל בשעת הפירעון אותה כמות של הסחורה שאפשר יהיה לקנות אז בשוק בסכום שהוא שילם מראש למוכר.⁹ לעומת זאת, במוצרים שהמסחר בהם הוא רציף, ואין רגע מסוים שאפשר להצביע עליו כקובע את המחיר בשוק, יכולים שני הצדדים להסכים מלכתחילה על המועד שבשער שלו יתבצע, בצורה דומה, הפירעון, מבלי לבוא לחשש של ריבית.¹⁰

להדגמת הבחנה זו מציבה התוספתא אלה מול אלה אפרוחים ופרגיות, שקיומם בתור שכאלה הוא קצר ימים, מכאן, וביצים ועופות, שאפשרות אחסונם או שמירתם מייצבת את מחיריהם על פני זמן, מכאן; קש, המופיע בשוק בעקבות הקציר, כנגד עצים, הנמצאים בו כל הזמן; דגים מהכינרת, שבהיעדר אמצעי קירור נקבע מחירם מדי יום על פי השלל היומי המשתנה, כנגד שוק הדגים הכללי, הניזון ממקורות אספקה מגוונים יותר, המאזנים זה את זה.¹¹

המשותף לקבוצת המוצרים הראשונה הוא אופי גידולם ואופי השוק שלהם, לא מיקומם, והתואר "שבטבריא" מתייחס כאן רק לדגים, להבחינם מדגים "שבשאר כל מקומות". דבר זה מתבאר גם מהיעדר הקבלה בין המוצרים האחרים המנויים שם. אם גם האפרוחים והפרגיות שבהם מדובר הם אלה של טבריה, מתעוררת השאלה מה דינם של אפרוחים ופרגיות במקום אחר ומה דינם של ביצים וציפורים בטבריה.¹²

9. אני הולך כאן בעקבות פסיקתו של רב האי גאון, ש"כל דבר שיש לו גורן ידוע ראוי להתנות עמו על שער שימכור בשעה שיטול ממנו אותו חפץ". ראה: *שער המקח והממכר*, שער מג, ויניציאה ש"ב.

10. "מכל מקום ראוי ויכול להתנות עמו על מסירת הפירות על השער שיצאו הפירות בשעת לקיחתו ממנו ולא יש איסור כלל". שם. פירוש זה של התוספתא מבטל, למעשה, את האפשרות לעסקה עתידית במובן המקובל של המילה, של קבלת סחורה בעתיד במחיר שנקצב מראש. אולם, לאור אי-הוודאות הכרוכה בדבר, חז"ל התירו עסקות עתידיות כל עוד אינן מפרטות את המחיר, "אומ' אדם לחבירו הילך מאתים זוז על מה ששדך עושה ובלבד שלא יאמר לו מארבע בסלע מסאתים בסלע" (תוספתא בבא מציעא פ"ו ה"ז), מה שבחלקאות המטעים הארץ ישראלית העכשווית ידוע כעסקות דמאן – קניית היבול בטרם הבשיל, בעודו על העץ.

11. במושגים כלכליים עכשוויים היינו אומרים, שהבחנה היא בין מחירים של שיווי משקל קצר ואלו של שיווי משקל לזמן בינוני או ארוך. מן הראוי לציין, שגם בספרו של אלפרד מרשל, אבי 'תורת המחירים' בכלכלה, שימש שוק שדייגי יישוב מסוים מביאים אליו את שלל הדגה היומי למכירה, דוגמה לשוק שבו המחיר נקבע מחדש מדי יום ביומו. ראה: A. Marshall, *Principles of Economics*, London 1924⁸, p. 328.

12. לדברי ליברמן (בהערותו לתוספתא שם [לעיל, הערה 7]), אפרוחים ופרגיות ודגים שבטבריה

האומנם הייתה טבריה מרכז של גידול עופות בימי המשנה?

ד

ראינו, אפוא, הברייתא שעליה התבססו, לכאורה, אלון וספראי בקביעתם "שטבריא שימשה מקום עיקרי... לגידול תרנגולות ויונים" עוסקת רק בפרגיות, ונוגעת באותה מידה גם לציפורי. אפרוחים, פרגיות, דגים וטבריה נזכרים, אמנם, בנשימה אחת במקום אחר במקורות, אולם קריאת מקור זה בהקשרו הכלכלי מורה שאין הוא מייחס לטבריה אלא דגים, והמתרגם לאנגלית, שהשמיט את הדגים בנסותו להתאים את הדברים למקור שאליו הפנה מראה המקום, נמצא מקלקל במקום שרצה לתקן. סיכומו של דבר, הטענה של אלון וספראי על ריכוז ענף הלול בטבריה מקורה בקריאה שגויה של פסקה בתוספתא, שכל מה שאנו יכולים להסיק ממנה (ואין בכך גילוי מרעיש) הוא, שטבריה נודעה בדגים שלה, ותו לאו.¹³

"גדלים יותר על פי טיפול, או מתקלקלים בשהייה, ולפיכך אם הוא קונה שיתן לו לאחר זמן (אחר העונה) הם בוודאי מתייקרים", אבל גם לפי פירוש זה המשותף לבעלי החיים הנזכרים הוא אופים ולא מיקומם. נראה שליברמן גם משקף דברי קדמונים, כשהוא מפרש פרגיות = גוזלי יונים (ש' ליברמן, **תוספתא כפשוטה – ביאור ארוך לתוספתא**, סדר נזיקין, עמ' 236, הערה 16).

13. כפי שכבר נאמר קודם, לא היה מצוי לאלון וספראי הנוסח המפוסק של התוספתא של ליברמן.